

دانشگاه تهران

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی

جنبش های اسلامی مراکش و مشارکت سیاسی
توحید و اصلاح - عدل و احسان

استاد راهنما:

دکتر علیرضا صدرا

استاد مشاور:

دکتر حمید احمدی

نگارش:

جمال الیاسی

زمستان 1388

چکیده

دو جنبش اسلامی مراکش "توحید و اصلاح" و دیگری "عدل و احسان" امروز از فعالان سیاسی مهم و مؤثر در فضای سیاسی مراکش می باشند. و در طول تاریخ این دو جنبش وقایع و صحنهای سرنوشت ساز در عملکرد سیاسی آنها شاهد بودند.

رغم از صفاتهای و ویژگیهای مشترک بین این دو جنبش مانند داشتن یک هدف است و آنست که برقرار خلافت اسلامی، و داشتن حکومتی که مقررات و تشریعات اسلامی را رعایت کند، همچنین هر دو جنبش بر اساس مرجعیت اسلامی خود را معرفی می کنند. اما یک فرقی بین آنها وجود دارد که تا امروز مانع از اینکه این دو جنبش در یک جنبش ذوب و با هم متحد شوند.

این فرق مشارکت سیاسی می باشد، و منظور از مشارکت سیاسی اینست که در مختلف مؤسسات دولت تشریحی یا تنفیذی باشد یا در مجالس محلی شهرستانها شرکت داشته باشند.

این نوع مشارکت سیاسی که جنبش اسلامی "توحید و اصلاح" را انتخاب کرد، و به همین منظور حزب سیاسی خود را "عدالت و توسعه" ایجاد کرد، و وظیفه این حزب مسایل سیاسی کشور می باشد، اما مسایل دینی و تبلیغی از وظایف جنبش می باشد.

اما جنبش اسلامی "عدل و احسان" به رهبری شیخ عبد السلام یاسین هر گونه مشارکت سیاسی با آن مفهوم بالا نمی پذیرد و از تاریخ تاسیس این جنبش تا امروز از مشارکت در انتخابات یا نوع همکاری با دولت خودداری می کند. و در تعلیل این خط مشی که هدف از مشارکت سیاسی آنست که اصلاحاتی را ایجاد شود، اما تا وقتی که کل سلطه و قدرت در دست یک شخص باشد - پادشاه - و سایر مؤسسات تابع بلکه مطیع او می باشد. پس مشارکت سیاسی معنی ندارد.

اما جنبش "عدل و احسان" مسیر دیگری انتخاب کرد، و آنست مشارکت سیاسی اعتراضی و عدم همکاری با دولت است. این جنبش همچگاه از مسایل سیاسی کشور غایب نبود و با آن طیف وسیعی از پیروان خود به طور مستقیم در تصمیمات و سیاست داخلی دولت تاثیر دارد، هرچه دولت تا امروز این جنبش را برسمیت نمی شناسد.

همچنین فراموش نکنیم اثر بزرگی بنیانگذار انقلاب اسلامی ایران امام خمینی را در مراکش و در عملکرد این دو جنبش، چون الگوی همه فعالان اسلامی سیاسی در جهان اسلامی گشته است.

و امام خمینی (ره) بود که امید همه اسلامی گراها در داشتن حکومت اسلامی را محقق و در واقع ارایه کرده است. لذا در هنگام انقلاب اسلامی 1979م مراکش از تبعات این حدث مهمی بی اثر نمانده است.

کلیدواژگان

جنبش اصلاح و توحید جنبش عدل و احسان مشارکت سیاسی امام خمینی (ره)

تقدیم

بندہ حقیر این پایان نامہ ناچیز را به امام خمینی (ره) که به خاطر روح
بزرگوار او بنده به مذهب تشیع گرایش پیدا کرده، تقدیم می کند.
درود الهی بر این بنیادگذار انقلاب اسلامی، بر این احیاءکننده دین
اسلام در کل جهان، بر این فقیه نامور، بر این اندیشمند اسلامی، روزی
که به دنیا آمده است و روزی که رحلت کرده است و روزی که مبعوث
می شود تا به جنه‌اللقاء برسد.

تشکر

سپاس بی کران از خداوند متعال که به بنده عنایت داده تا پایان نامه را به اتمام رسانده.

با سپاس و تشکر فراوان از اساتید ارجمند گروه علوم سیاسی دانشگاه تهران در تعلیم بنده سهم بسزای داشتند و با تمجید و تقدیر از زحمات دکتر محترم جناب آقای علیرضا صدرا و نیز مشاور جناب آقای دکتر حمید احمدی که بنده را در اتمام این پایان نامه راهنمایی و یاری کردند.

همچنین از پدر و مادر مهربانم، که مشوق من در تمام مراحل زندگی و تحصیل بوده‌اند

و همسر فداکارم، که در تمام مراحل نگارش پایان نامه با صبر و تحمل یاریگر من بوده است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
1.....	کلیات.....
2.....	1- بیان مسئله پژوهش.....
4.....	2- سابقه و ضرورت انجام تحقیق.....
5.....	3- پرسش اصلی تحقیق.....
5.....	4- پرسش‌های فرعی تحقیق.....
6.....	5- فرضیه پژوهش.....
6.....	6- هدفها.....
7.....	7- روش تحقیق.....
7.....	8- سازماندهی تحقیق.....

بخش اول: جنبش‌های اسلامی و مشارکت سیاسی

9.....	فصل اول: جنبش‌های اسلامی در دنیای عرب.....
9.....	1- مسلمانان و اسلامی‌گرا.....
9.....	2- جنبش‌های اسلامی.....
11.....	1-2- پیدایش و پیشرفت جنبش‌های اسلامی در کشورهای عربی.....
13.....	2-2- گروه‌های اسلامی و مشارکت سیاسی.....
14.....	3-2- جنبش‌های اسلامی و مسأله دموکراسی.....
15.....	4-2- جنبش‌های اسلامی و کثرتگرایی.....
16.....	5-2- جنبش‌های اسلامی میان کار تبلیغی و مشارکت سیاسی.....
18.....	فصل دوم: مشارکت سیاسی.....
18.....	1- مفهوم مشارکت سیاسی.....
19.....	2- شکل‌های مشارکت سیاسی.....
19.....	1-2- مشارکت سیاسی.....
19.....	2-2- عدم مشارکت سیاسی.....
21.....	فصل سوم: پیدایش جنبش‌های اسلامی در مراکش.....
21.....	1- چارچوب کلی پیدایش جنبش اسلامی در مراکش.....
22.....	2- پیشرفت جنبش اسلامی در مراکش.....

24	فصل چهارم: صحنه سیاسی مراکش .....
24	نهاد پادشاهی .....
26	2- رسانه‌ها .....
27	3- تخلفات در فضای سیاسی .....
28	4- نهاد حزبی .....
29	5- قانون انتخابات و احزاب .....
31	6- ویژگی‌های صحنه حزبی مراکش .....
32	7- پیشرفت سازمان حزبی .....

34	فصل پنجم: تأثیر جنبش‌های اسلامی بر صحنه سیاسی مراکش .....
35	1- موضع جنبش‌های اسلامی مراکش در برابر نظام پادشاهی .....
36	2- موضع جنبش‌های اسلامی در برابر احزاب سیاسی دیگر .....

بخش دوم: جنبش توحید و اصلاح حزب عدالت و توسعه

39	فصل اول: داستان پیدایش حرکت اصلاح و توحید .....
39	1- مرحله تفرقه‌گرایی: از هم‌گسستگی جنبش (الشبییه الاسلامیه) .....
41	2- مرحله همگرایی: اصلاح و التوحید .....
44	3- تجربه موفق مراکشی .....

47	فصل دوم: چارچوب نظری اصلاح و توحید .....
47	1- از برپایی دولت تا برپایی دین .....
48	2- اندیشه مقاصدی .....
50	3- طرح اصلاحی .....
50	1-3- مفهوم تمدن محوری .....
52	2-3- رسالت محوری در تشکیلات .....
53	3-3- نوآوری دینی .....
54	4- مشکلات جدی در برابر نظریه اصلاح .....
55	5- اشتباهات ششگانه .....
56	1-5- اشتباه نخست: پرستیدن حزب زدگی است .....
57	2-5- اشتباه دوم: پرستش‌سندیکاگرایی .....
57	3-5- اشتباه سوم: شخصیت پرستی .....
58	4-5- اشتباه چهارم: پرستیدن رهیافت مکانیکی .....
58	5-5- اشتباه پنجم: ساختن بتی از ذهنیت مطیعی .....

59-6-5 اشتباه ششم: پرستیدن مذهب حنبلی در میان جریان سلفی.....

60 فصل سوم: جدایی میان کار تبلیغی و کار سیاسی.....

60-1- ضرورت جدایی میان کار جنبش و کار حزب.....

61-2- استراتژی جدایی میان کار اسلامی و سیاسی.....

61-1-2- در حد گفتار.....

62-2-2- در زمینه‌های کاری.....

64-3-2- در سطح رهبران.....

66 فصل چهارم: حزب عدالت و تنمیه.....

66-1- تأسیس.....

68-2- پدیده احزاب عدالت و تنمیه اسلامی.....

71-3- طبیعت کار حزب عدالت و توسعه.....

73-4- مشارکت سیاسی پارلمانی.....

74-5- فعالیت‌های پارلمانی عدالت و توسعه.....

76-6- انفجارهای 16 می.....

78-7- عدالت و توسعه مراکشی و ترکی.....

80-8- بازتاب مشارکت در پارلمان.....

81-9- نتیجه.....

بخش سوم: جنبش اسلامی "العدل و الاحسان"

84 فصل اول: عبد السلام یاسین.....

84-1- عبد السلام یاسین کیست؟.....

85-2- سرگذشت شیخ در فرقه صوفی بوچیچی.....

85-3- فعالیت نامنظم.....

86-4- فعالیت‌های سازمان یافته.....

87-5- زندگی شیخ تحت محاصره.....

90 فصل دوم: جنبش اسلامی «عدل و احسان».....

90-1- عدم همکاری.....

91-2- نشانه‌ها پروژه سیاسی جنبش عدل و احسان.....

91-1-2- دوره فتنه‌ها.....

93-2-2- چگونه می‌توان زمان فتنه را تغییر داد؟.....

- 94.....3-2- حکومت خلافت اسلامی.....
- 96.....4-2- مشکلات پیش راه خلافت.....
- 98.....5-2- مفهوم انقلاب و قیام.....
- 99.....6-2- راهکارهای جنبش جهت دستیابی به قدرت.....
- 100.....3- خط مشی سیاسی، سرکشی.....

102.....فصل سوم: رابطه فعالیت اسلامی و فعالیت سیاسی.....

- 102.....1- حوزه سیاسی عدل و احسان.....
- 104.....2- موقعیت حوزه سیاسی در سازمان جنبش.....
- 106.....3- مکانیزه های فعالیت سیاسی جنبش.....
- 108.....4- روابط جنبش عدل و احسان با نظام حاکم.....
- 110.....5- روشهای برخورد نظام حاکم با جنبش.....
- 111.....6- روابط جنبش با فعالان سیاسی.....
- 112.....7- جنبش و جایگاه آن در عرصه سیاست.....

بخش چهارم: انقلاب اسلامی ایران و جنبش‌های اسلامی مراکش

- 118.....فصل اول: ایران و مراکش.....
- 118.....1- پیش از انقلاب اسلامی.....
- 120.....2- پس از انقلاب اسلامی.....

124.....فصل دوم: انقلاب اسلامی و جنبش‌های اسلامی در مراکش.....

- 124.....1- جنبش جوانان اسلامی.....
- 126.....2- جنبش اصلاح و توحید.....
- 128.....3- جنبش عدل و احسان.....
- 132.....نتیجه.....
- 137.....پی نوشت ها.....

کلیات

1- بیان مسئله پژوهش

جنبش های اسلامی در مراکش از زمان ظهورشان در عرصه فعالیت سیاسی کشور در اواخر دهه 50 و اوایل دهه 60 از چند گذرگاه تاریخی عبور کردند که نتیجه آن تغییرات ریشه‌ای در سیره عملی و نظری آنان بود، تمام آنچه فکر و عمل گروه‌های اسلامی را در ابتدا به خود مشغول ساخته بود عبارت بود از، تربیت و تبلیغ اسلامی و اهمیت دادن به جنبه‌های اخلاقی و تأکید بر التزام به اصول اسلامی و عقیدتی، و همچنین مبارزه در برابر انحرافات که دامن‌گیر تعالیم دین اسلام شده بود و فرهنگ اسلامی مراکشی را هدف قرار داده بود، همچنین کمک به قضایای اسلامی و عربی در خارج از مرزهای مراکش، البته تمام اینها به دور از کار سیاسی و ورود در عرصه سیاست مراکشی بود. جنبش های اسلامی تا چندی پیش کار سیاسی و مشارکت سیاسی را بی‌ثمر می‌دانستند و حتی برخی از آنان مشارکت سیاسی و ورود در مؤسسات حکومتی را به دلیل تأیید دولت و سیاست‌های آن حرام می‌دانستند، دولتی که به نظر آنان غیر مشروع بود و اگر مشارکت می‌کردند و یا داخل مؤسسات می‌شدند آنها بدان مشروعیت می‌دادند. به همین خاطر آنها از تمام نشانه‌های مشارکت سیاسی مانند تشکیل حزب سیاسی یا وارد شدن به پارلمان و یا مشارکت در مجالس محلی و غیره به کلی دور شده بودند.

حکومت مراکشی دائما این گروه‌های اسلامی را نادیده می‌گرفت چرا که حکومت سلطه را با دستان آهنین به چنگ گرفته بود، و وجود آنها هیچ تهدیدی برای حکومت نبود. به همین دلیل حکومت در جایگاه خود به هیچ یک از این گروه‌ها اعتراف نمی‌نمود و هر کاری که رنگ اسلامی داشت یا تشکیل حزب‌های اسلامی ممنوع می‌کرد، و بر این نکته تأکید می‌نمود که پادشاه امیر مؤمنین است و تنها او مالک سلطه دینی و سخنگوی رسمی به نام دین است.

آنچه فعالان اسلامی را بر آن داشت که وارد عرصه کار اجتماعی شوند، گروه‌هایی بودند که از سوی حکومت پذیرفته شده و تنها به جنبه‌های اجتماعی مانند کمک به فقرا و تکفل یتیمان و کارهای خیریه‌ای از این دست که اصلاً بوی سیاست نمی‌داد می‌پرداختند. البته آنان به واسطه این گروه‌ها به دنبال جذب گروه‌های و طبقات مختلف جامعه بودند.

امروز می‌توان جنبش‌های اسلامی مراکش - با لحاظ حجم و فعالیت - به دو گروه اصلی تقسیم کرد، یکی توحید و اصلاح و دیگری عدل و احسان است. هر یک از آنها ایده‌ئولوژی و مسیر تاریخی خاصی دارد. جنبش توحید و اصلاح چند نکته‌های مشترکی با اخوان المسلمین مصر و کشورهای عربی دیگر دارد و بسیاری از رهبران‌اش اعضای سابق جنبش جوانان اسلامی بوده‌اند. اما گروه عدل و احسان در نوع خود تک است چرا که هیچ رابطه سازمانی یا ایده‌ئولوژیکی با هیچ جنبش اسلامی دیگر در مراکش یا در جهان عرب برقرار نکرده. در واقع این گروه به جز در دهه هشتاد که پس از رهبری و اندیشه‌های صوفی و معلم مدرسه سابق عبد السلام یاسین به عنوان یک سازمان محوریت پیدا کرده بود جایگاهی نداشت.

امروزه در سطح مردمی گروه عدل و احسان مهمترین گروه اسلامی مراکش به حساب می‌آید. گروهی با سابقه فرهنگی و فکری ممتاز در منطقه، که بخشی از آن به بعد صوفی‌گرایی آن برمی‌گردد، و این در حالی است که آنان مانند دیگر احزاب مراکشی مشغولیت‌های سیاسی دارند به خصوص مشغولیت‌هایی در ارتباط با اوضاع کلی شهرها، و همچنین در برابر اکثر مسائل موضع داشته و مشارکت در نظام سیاسی مراکش را نمی‌پذیرند، و در صداقت آن تردید کرده و مشارکت در کار سیاسی را با این معادلات و شرایط بی‌ثمر می‌دانند و به طور کلی با نظام سیاسی معامله نمی‌کنند.

در مقابل جنبش توحید و اصلاح همیشه در تلاش بوده تا مشارکت سیاسی را در مراکش محقق سازد، و تمام سعی خود را کرده که خود را به نظام حاکم به عنوان طرفی معتدل و مسؤول و به دور از خشونت که نظام کنونی را نیز مشروع می‌داند معرفی کند.

پس در این تحقیق به این موضوع پرداخته می‌شود که چه ارتباطی بین وضعیت نظام سیاسی مراکش و دگرگونی‌های ناشی از آن و نوع مشارکت سیاسی هر یک از این دو جنبش اسلامی وجود دارد؟

2- سابقه و ضرورت انجام تحقیق

با توجه به وضعیت جهان کنونی به خصوص بعد از 11 سپتمبر و آغاز یک سیاست بین‌المللی در سرکوب کردن همه فعالیت‌های اسلامی به ویژه در عرصه‌ی سیاسی است به خاطر حضور اندیشه‌های افراطی است همچنین ترس از آنکه این جنبش‌های اسلامی با مشارکت سیاسی و تحقیق اکثریت در مؤسسات دولتی و توان رسیدن به حکومت و تشکیل دولت میسر می‌شود مانند الجزایر و تونس و بحرین و فلسطین و لبنان و مصر و...مغرب .

لذا با بررسی و تحلیل استراتژی و نوع مشارکت سیاسی این جنبش‌ها ضروری است، چرا که می‌تواند تغییرات مهمی در داخل کشور همچنین در سطح اقلیمی داشته باشد. به همین دلیل مؤسسات تحقیقاتی - ملی و بین‌المللی - متخصصین زیادی در باره‌ی جنبش‌های اسلامی مغرب به بررسی و تحلیل مشارکت سیاسی این دو جنبش پرداختند، و نوشته‌های زیادی منتشر کردند همچنین در محاورهای تلویزیونی یا در میزگرد های و کنفرانس های بین‌المللی به بحث و گفتگو پرداختند.

اما در یک پایان نامه دانشگاهی - تا آنجا که می دانم - سابقه ندارد به خصوص در جمهوری اسلامی ایران . و این می تواند کمک کند تا صورت کامل از عملکرد این جنبشهای اسلامی در مغرب منتقل کند ، همچنین تا چه حدی این جنبشهای اسلامی از اندیشههای انقلاب اسلامی ایران استفاده کردند.

3- پرسش اصلی تحقیق

با توجه به آنچه که در بیان اهمیت موضوع پژوهش گفته شد پرسش های اصلی و فرعی رساله حاضر بدین شکل چارچوب بندی می شود که :

پرسش اصلی : چرا جنبش اسلامی توحید و اصلاح خواهان مشارکت سیاسی است لکن جنبش اسلامی عدل و احسان این مشارکت را بر نمی تابد؟

4- پرسش های فرعی تحقیق

- 1- چگونه فضای سیاسی حاکم در مراکش بر این دو جنبش اسلامی اثر می گذرد؟
- 2- نتایج مشارکت سیاسی جنبش توحید و اصلاح چگونه است؟
- 3- آیا اندیشه های عبد السلام یاسین مانع از مشارکت سیاسی می باشد؟
- 4- بازتاب و تاثیر انقلاب اسلامی ایران بر جنبشهای اسلامی مراکش چگونه بوده است؟

5- فرضیه پژوهش

با توجه به پرسش های اصلی و فرعی فرضیات این پژوهش عبارتند از:

فرضیه اصلی: فرضیه این پژوهش این است که فضای سیاسی مراکش برای شکل گیری مشارکت سیاسی جنبش اسلامی توحید و اصلاح هموار ساخت .

فرضیه رقیب: عدم مشارکت سیاسی جنبش اسلامی عدل و احسان به علت تمرکز قدرت در دست پادشاه مراکش می باشد .

فرضیات فرعی

الف- عوامل تاریخی و قدرت سیاسی رژیم پادشاهی مراکش در جذب یا دور کردن جنبش های اسلامی حاکم است .

ب- پایوند به تعالیم و مرجعیت اسلامی مانع از مشارکت سیاسی مطلق می باشد .

6- هدفها

شناخت و کشف تصور کامل از مشارکت سیاسی جنبشهای اسلامی "التوحید والاصلاح - العدل والاحسان" در مغرب به ویژه در این دهه ی اخیر 1997 تا 2007 هدف این تحقیق بوده است. همچنین ارزیابی مشارکت سیاسی این جنبشها و تاثیر آن در زندگی سیاسی و اقتصادی واجتماعی ودینی کشور مغرب از دیگر اهداف این تحقیق است .

واینکه تا چه حدی این جنبشهای اسلامی توانستند از اندیشه های امام خمینی (قدس) واز الگوی حکومت جمهوری اسلامی ایران در مشارکت سیاسی خود استفاده بردند .

7- روش تحقیق

این پایان نامه با روش تحقیق کتاب خانه ای انجام می شود با استفاده از منابع (کتابها مقاله ها) موجود در کتاب خانه ها، مراکز پژوهشی تخصصی موجود، و مطالبی که به موضوع رابطه دارد یادداشت برداری کنم و آنها را بررسی کنم. همچنین از مصاحبه های تلویزیونی که با رهبران این جنبشهای اسلامی انجام شده، و مقاله های که در مجله های و روزنامه های مختلف در باره ی این جنبشهای اسلامی نوشته شده. البته مراکز پژوهشی سیاسی بین المللی هم در باره ی این جنبشهای اسلامی تحقیق کردند و به نتایج مهمی رسیدند که در این تحقیق از آنها هم استفاده می کنیم.

8- سازماندهی تحقیق

این تحقیق با یک مقدمه و چهار بخش و نتیجه گیری نهایی تنظیم شده است. در مقدمه به بررسی مسئله پژوهش، اهداف، اهمیت آن و غیره پرداخته شده است. و در بخش اول چارچوب نظری تحقیق را پوشش می دهد و به مفهوم مشارکت سیاسی، و تاریخ جنبشهای اسلامی در جهان عرب و مراکش و تاثیر آنها در جریانهای سیاسی داخلی و خارجی پرداخته شده. بخش دوم به بررسی نوع اول از مشارکت سیاسی همکاری یعنی مشارکت در مؤسسات دولتی که به نماینده ای جنبش اسلامی اصلاح و التوحید و حزب سیاسی خود را عدالت و توسعه اختصاص دارد. و در بخش سوم به بررسی نوع دوم از مشارکت سیاسی که به عنوان مشارکت سیاسی عدم همکاری در جنبش اسلامی العدل والاحسان اختصاص دارد. سرانجام بخش چهارم که به دنبال بررسی تاثیر انقلاب اسلامی ایران و اندیشه های امام خمینی بر این دو جنبش اسلامی مراکشی و رهبران آن. در آخر نتیجه گیری نهایی به عنوان پایان بخش پژوهش آورده شده است.

بخش اول

جنبش های اسلامی و مشارکت سیاسی

فصل اول: جنبش‌های اسلامی در دنیای عرب

1- مسلمان و اسلامی گرا

اول مسأله‌ای که خواننده با آن روبرو می‌شود کثرت مفاهیمی است که در این زمینه به کار رفته، تا جایی که گمان می‌شود تمام این اسامی مسمایی واحد دارند، این مسأله جای دقت دارد. مسلمان کسی است که به اسلام عمل می‌کند اما فرد اسلامی گرا فعالی سیاسی است که اسلام را به ایدئولوژی سیاسی تبدیل می‌کند. این دیدگاه اکثر محققین و کسانی است که به جریان‌های اسلامی اهمیت می‌دهند (1)، بسیاری از کسانی که برای اسلام کار میکنند را افراد و گروه‌ها، واعظان و سخنرانان، اندیشمندان و فرهنگیان و گروه‌های فرهنگی و حزب‌های سیاسی، و گروه‌های صوفی و مؤسسات دینی تشکیل می‌دهند.

پس کلمه اسلامی گراها کلمه عامی است که تمام آنانی را که برای اسلام کار می‌کنند در بر می‌گیرد، و جنبش‌های اسلامی به این شکل کنونی به ویژه پس از تأسیس اخوان المسلمین در سال 1928 (2) تنها جزئی از این کل هستند.

2- جنبش‌های اسلامی

جنبش‌های اسلامی در دهه گذشته به مانند یکی از مؤثرترین گروه‌های سیاسی از جایگاه مهمی برخوردار شده‌اند و جنبش‌های اسلامی میانه‌رو و اصلاح‌طلب در کنار نظام حاکم اوضاع سیاسی آینده نزدیک را رقم می‌زنند.

این جنبش‌ها از خود قدرتی به نمایش گذاشتند که تنها به ارائه برنامه‌هایی که مورد قبول مردمی قرار می‌گیرد اکتفا نکرده بلکه توانستند تشکیلاتی با پایه‌های اجتماعی بنا کرده و راهبردهای سیاسی

مناسبتی ارائه دهند، این در حالی است که دیگر تشکل‌های این کشورها در عرصه‌های مختلف شکست خورده‌اند.

شناخت و بررسی جنبش‌های اسلامی و اثرات این جنبش‌ها بر میدان سیاست کامل نشد مگر پس از واقعه بزرگی به نام انقلاب اسلامی در ایران، البته این توجه پس از انفجارهای 11 سپتامبر 2001 افزایش یافت، و نتیجه آن این شد که تمام جنبش‌های اسلامی خطرناک و خشونت‌آمیز شناخته شدند البته اگر آن را تروریستی نخوانند. می‌توان این تعبیرات را درباره جنبش‌هایی دانست که در خط اصلاح طلبان تندروی اسلامی قرار می‌گیرند، گروه‌هایی که به دلیل استفاده از خشونت و سلاح برای رسیدن به اهدافشان خطرناک شمرده می‌شوند، در حالی که این تعبیرات درباره بسیاری از جنبش‌های اسلامی که خشونت را محکوم کرده و از آن دوری می‌کنند صادق نیست، گروه‌هایی که حتی طبق قوانین موجود و شرایط سیاسی حاکم وارد عرصه سیاسی می‌شوند.

این جنبش‌های اسلامی میانه‌رو در بسیاری از کشورهای اسلامی و عربی تأثیر بسیاری روی عادت‌های اجتماعی و بر عرصه سیاست داشته‌اند، به گونه‌ای که حرکت جریان‌های لائیک‌ی را که سال‌های زیادی بر تمام اوضاع حاکم بودند متوقف ساخته و رفتار بسیاری از دولت‌ها را تغییر دادند. هدف فعلی سیاسی این جنبش‌ها برای مبدل شدن به یک قدرت مؤثر از طریق مشارکت در کار آشکار سیاسی امر ناممکنی نیست، این هدف در کشورهایی مانند مراکش و مصر و اردن و کویت (3) محقق شده است. سیاست است که چنین قدرت و جایگاهی را به این جنبش‌های اسلامی اعطاء کرده، نه خشونت. گفتار جامعه‌شناسی و سیاسی و قانونی در تعیین نحوه مشارکت سیاسی در دو بعد قانونی و تشکیلات رسمی متنوع است، و همین امر هم سبب شده که وضع قاعده‌ای نظری که نشانه‌های مشارکت سیاسی و حدود مضامینش را بیان کند مشکل گردد، به خصوص در سایه مهم‌تر شدن

دموکراسی و ظهور جنبش‌های خواستار آزادی و برابری، چرا که دموکراسی از نظامی که درباره مبانی عقیدتی و فلسفیش اختلاف نظر است به نظام و مبنایی مبدل شده که مورد اتفاق همه است، لازمه قدم نهادن در این مسیر طرح چند سؤال درباره ماهیت مشارکت سیاسی و مضامین آن است، از مهمترین این سؤال‌ها این است که آیا مشارکت سیاسی سازمان یافته* تنها شکل قانونی برای کار سیاسی است؟ آیا روش دیگری برای مشارکت سیاسی خارج از دایره سیاسی هست که مبارزان و ابزار و ایده‌نولوژی خود را در کار و بسیج نمودن نیرو داشته باشد؟ بی شک حرکت در مسیر مشارکت سیاسی سازمان یافته نیاز به توجیهی علمی - سیاسی دارد، چه بدون غرض، که این احتمال گرچه از نظر منطقی و عملی بعید است، اما در مرحله نظر ممکن است، و چه با قصد کوچک کردن دیگر گونه‌های مشارکت اعتراضی** و کم اهمیت جلوه دادن آنها، و حصر مشارکت در مؤسسات رسمی به عنوان تنها راه عملیات سیاسی، و مطابق با تمایلات برخی سیستم‌های سیاسی. مشارکت از درون این مؤسسات نمایشگر زد و بند با برخی حکام به جهت توجیه سیاست‌ها و تصمیمات آنها از طریق علوم سیاسی و اجتماعی است، این مسأله جای تأمل بسیار دارد و همچنان گنگ و مبهم است، هر چند پاسخ‌هایی از سوی برخی اندیشه‌ها و مکتب‌های جامعه‌شناسی و سیاسی برای این سؤال داده شده اما همچنان نیاز به پیگیری و تحقیق و تحلیل دارد.

1-2- پیدایش و پیشرفت جنبش‌های اسلامی در کشورهای عربی

برخی از جنبش‌های اسلامی ریشه‌های تاریخی دارند که به اوایل قرن بیستم باز می‌گردد، اولین

---

* Institutional political participation

** protest participation